

ערכים במשבר

סוגיות ערכיות המתעוררות בעקבות משבר הקורונה

סיכומי הרצאות ממפגש מקוון שנערך ב-26 במאי 2020

ד"ר תמי חלמיש אייזנמן, מנהלת היוזמה – מרכז לידע ולמחקר בחינוך: מחקר חינוכי בתקופת משבר הקורונה – דברי פתיחה

התקופה האחרונה הציפה את הערכים האישיים, המשפחתיים, הקהילתיים והגלובליים. חזון היוזמה הוא לבסס תרבות שבה ידע מחקרי מהימן ומבוקר הוא חלק מקבלת ההחלטות בתחום החינוך. לעתים מזומנות אנחנו מקבלים החלטות "מהבטן" אבל רצוי שאת האינטואיציה ינחה גם ידע מחקרי. לפיכך, ליקטנו [בעמוד ייעודי](#) באתר היוזמה ידע מרכזי רב בנושא החינוך בתקופת משבר הקורונה. את הידע שאליו נחשפנו בחודשים האחרונים ניתן לחלק לשלושה סוגים:

1. נתונים ומידע;
2. ממצאים ראשוניים ממחקרים שנעשו בתקופה זו;
3. עיבוד, הנגשה והתאמה של ידע מחקרי קיים עבור תקופה זו.

כמה דוגמאות למחקרי קורונה וחינוך: באונסק"ו בדקו שינויים במערך בחינות הבגרות בתקופת הקורונה: מי החליף אותן בבחינות אחרות, מי הוסיף ומי דחה אותן למועד מאוחר יותר. בארגון Casel בדקו איך נראתה החזרה לשגרה בבתי ספר בעולם. בסוף מרץ נערך סקר בקרב מורים שבדק את תחושותיהם בתקופת המשבר, וכעת הסקר מועבר שוב.

לסיכום, מצד אחד לא טוב "לטמון את הראש בחול" ולחשוב שאנחנו בסדר וזה מספיק. מצד שני כדאי לנהוג במחקרים בגישה של "כבדהו וחשדהו", לזכור מה התוקף שלהם ולזכור שהאחריות לפרשנותם מוטלת עלינו.

מושב ראשון: התוויית מדיניות והסברה לחברה מגוונת

פרופ' יובל פלדמן – אוניברסיטת בר אילן והמכון הישראלי לדמוקרטיה: המוטיבציה לציות להנחיות – בין הרציונלי לערכי

פרופ' פלדמן הוא חוקר בתחומים משפט וכלכלה התנהגותית. מחקר עוסק ביכולתה של המדינה להביא לשינוי בהתנהגות האנשים בתקופת הקורונה. למילה "ציות" יש קונוטציה שלילית, אבל בהקשר זה היא מתארת שיתוף פעולה וולונטרי של הציבור. שיתוף פעולה יכול לנבוע ממוטיבציה חיצונית ומוטיבציה פנימית. כאשר המדינה משתמשת במשטרה ובפקחים לפיקוח ולהטלת סנקציות על האזרחים – זוהי מוטיבציה חיצונית. המחקר של פרופ' פלדמן עוסק במוטיבציה הפנימית לציות.

בזמן הסגר, ישראל הייתה במקום טוב מבחינת שיתוף הפעולה, ואנשים הקפידו על ההנחיות. האינטרס העצמי הוא גורם משמעותי בהקפדה על ההנחיות, אבל הוא לא משפיע בצורה שווה על כל האנשים. הדבר בא לידי ביטוי, למשל, באחוזי ההדבקה בקרב אנשים צעירים שחששו פחות לבריאות שלהם. האינטרס העצמי גם לא תמיד תואם את האינטרס של המדינה להגן על כולם.

נמצא במחקר כי האמונה במדע שימשה מנבא משמעותי לציות. זהו נושא חשוב שהמדינה יכולה לטפל בו ולשקף לאנשים מה ידוע לנו על הנגיף. לסיום, גם ביחס לקורונה יש לנו מוטיבציות מקבילות, לעיתים סותרות. למשל אם "המשטרה פשטה על חופי הים" זוהי פעולה שמעבירה גם מסר שאנשים לא מציינים. דוגמה נוספת היא של crowding out – מתן תג מחיר לפעילות מקטין את המשמעות המוסרית שלה. בקורונה דווקא הפחד לא היה המניע המרכזי לציות.

ד"ר נחומי יפה – אוניברסיטת תל אביב והמכון הישראלי לדמוקרטיה: השפעת הקורונה על החברה החרדית

ד"ר יפה הציגה מחקר שנועד להעריך את מערכת היחסים בין חילונים לחרדים במהלך הקורונה. בפתח ההרצאה הוצג קטע וידאו מפורסם בהשתתפות הרב קנייבסקי, שבו נראה הנכד שלו שואל אותו לדעתו בעקבות רצונה של "המדינה" לסגור מוסדות לימוד בגלל המגפה. על כך הרב עונה: בשום אופן לא. מרגע זה החברה החרדית נכנסת לעימות עם המדינה, והחרדים לא מציינים. בסופו של דבר 90% מהחברה החרדית צייתה, אבל עדיין נותרו משקעים קשים ותחושה שהחברה החרדית "מפיצה את המחלה" לחילונים. האם בעתיד נראה העמקה של השסע או הזדמנות להתקרבות? המסקנה של ד"ר יפה היא כי המשבר הוא הזדמנות לשינוי עמוק והתקרבות בין החברה החרדית לחילונית.

במחקר משותף של ד"ר יפה ופרופ' עירן הלפרין נבדק גם האם לקורונה יש השפעה על תחושת האזרחות, השייכות והתרומה למדינה, וכן על יחסם של החרדים לחילונים. מהמחקר עולה כי ככל שהחרדים מרגישים יותר מאוימים מהקורונה, כך הם חשים יותר שייכים למדינה וחשים שהם אזרחים מועילים. המדד השני הוא רגשות כלפי החברה החילונית. נמצא במחקר כי תחושת איום חזקה יותר מובילה לתחושה חזקה יותר של אופטימיות ביחס לאחדות, תקווה ליחסים טובים וגאווה במדינה. נוסף על כך, החרדים שחשו תחושת איום גבוהה יותר בזמן הקורונה גם ראו במשבר הזה הזדמנות לשינוי כגון יציאה לעבודה, שימוש באינטרנט וראייה בערבים אזרחים שוויוניות. לסיכום נראה כי השפעת הקורונה על החרדים מובילה אותם להתקרבות גדולה יותר לחברה הישראלית.

מושב שני: התמודדות עם הקורונה בהקשר חברתי-פוליטי

פרופ' (אמריטה) שפרה שגיא – אוניברסיטת בן גוריון, חברת ועדת המומחים: מה תורם להפחתת החרדה מהקורונה? משאבים אישיים ולאומיים בהתמודדות עם המשבר

פרופ' שגיא חוקרת כבר שנים רבות מצבי לחץ ומשבר בגישה הסלוטוגנית (משאבים אישיים שמקדמים בריאות נפשית ורווחה). בהרצאה הוצגו ממצאים ממחקר שערכה פרופ' שגיא עם קולגות מהארץ ומחול, ובו נבדק מהם המשאבים האישיים והלאומיים בהתמודדות עם מגפה כללעולמית. בהרצאה הוצגו הממצאים מישראל, אשר בשונה ממדינות אחרות, התמודדה עם משבר פוליטי חריף במקביל להתפרצות המגפה. במחקר נבחנו משאבים אישיים, קבוצתיים וגם לאומיים. במשאבים האישיים נכללו למשל תחושת הקוהרנטיות, כלומר תפיסת העולם כברור ולא כאוטי וכן המשמעות הרגשית להתמודדות עם המשבר. במשאבים הלאומיים נכללו רמת האמון בממשל ובמרכיבים שונים שלו ותחושת קוהרנטיות לאומית, כלומר תפיסת הלאום כבעל משמעות לפרט וכמעביר נרטיב ברור ומלכד.

במחקר נמצאו קשרים בין האוריינטציה הפוליטית של המגיבים והמגיבות (מצביעי ליכוד וימינה מצד אחד, ומצביעי מרכז ושמאל מצד שני) לבין רמת הרווחה הנפשית. מצביעי ימין דיווחו על רמות גבוהות יותר באופן מובהק של רווחה הנפשית ושימוש במשאבים הלאומיים שלהם. המשתנים שהסבירו את הרווחה הנפשית בקרב מצביעי ימין היו תחושת קוהרנטיות אישית אבל גם תחושת קוהרנטיות לאומית ואמון בממסד. לעומת זה מצביעי מרכז-שמאל נשענו רק על המשאבים האישיים שלהם.

לנוכח ממצאי המחקר, מומלץ כי דמויות אפוליטיות ומקצועיות יובילו את ההסברה ואת ההנחיות לציבור בתקופות קריטיות של משבר. יש מדינות שנקטו בדרך זו; ביוון למשל, בחרו להציב פרופסור בעל מוניטין אשר מסר את ההנחיות ואת ההסברים העומדים מאחוריהן.

ד"ר סראב אבו־רביע קוידר – אוניברסיטת בן גוריון בנגב, חברת ועדת המומחים: משבר הקורונה והשפעתו על מערכת החינוך – הצגת המסמך המסכם של צוות המומחים של משבר הקורונה (נכתב בשיתוף פרופ' יוסי דהאן)

המחקר התמקד בהשפעה של הלמידה המקוונת על אוכלוסיות מוחלשות, בעיקר על האוכלוסייה הערבית. בתקופת הקורונה העמיק איהשוויון שהיה קיים מלכתחילה במערכת. איהשוויון משתקף במבחני הישגים בין־לאומיים ובשיעורי הזכאות לבגרות, המתחלקים לפי חלוקה אתנית ורקע מעמדי. ישנו גם קשר בין הישגים לבין רקע כלכלי ותזונתי, וילדים הגדלים במצב של חוסר ביטחון תזונתי סובלים מהישגים נמוכים.

משבר קורונה העמיק את איהשוויון. דוגמה לכך היא הפסקת תוכנית ההזנה, אשר בלעדיה לא ניתן מענה חלופי לילדים שנסמכו עליה. כמו כן נחשף חוסר המוכנות של המערכת ללמידה מקוונת במצבי חירום, והחריף הפער הדיגיטלי שהיה קיים עוד קודם לכן.

למידה באמצעות האינטרנט מניחה שכל האוכלוסיות יכולות להשתמש באינטרנט, ושכלול יש ציוד קצה וגישה לאינטרנט. הנהלים מתעלמים ממחסור במחשבים ובציוד קצה למאות אלפי תלמידים בישראל. הלמידה מרחוק מצריכה גם את ההשתתפות ההורים, הנדרשים לתווך את הלמידה. הורים שיש להם הון תרבותי נכון והם פנויים – יכולים לעשות זאת, והם יכולים לעזור לילדיהם להשלים את הלמידה בקיץ. נוסף על כך, הנשירה הסמויה והגלויה במהלך כל התקופה המקוונת החריפה יותר בקרב משפחות מוחלשות.

ההתעלמות מהחברה הערבית המשיכה גם בעת החזרה לשגרה, כאשר המועד שנקבע לחזרה לא התאים לצורכי החינוך בחברה הערבית (בשל צום הרמאדן וחוסר יכולת לחלק את הכיתות לקפסולות). ולכן אפילו כאשר בתי הספר נפתחו, התלמידים לא הגיעו.

מושב שלישי: ערכים והתפתחות חוסן נפשי בתקופת משבר הקורונה

ד"ר אלה דניאל – אוניברסיטת תל אביב: בני נוער בתקופת הקורונה – רווחה נפשית, ערכים

ולמידה

המחקר עוסק בשאלה כיצד החשיפה למצב הנוכחי השפיעה על הרווחה הנפשית והערכים של מתבגרים. השאלון הועבר ברשתות החברתיות באפריל, בזמן הסגר. המחקר נערך באמצעות שאלון דמויות, שבו כל דמות מאופיינת באמצעות ערך. בני הנוער נשאלו עד כמה הם מזדהים עם הדמויות שהוצגו להם. כמו כן נשאלו בני הנוער על תחושת הרווחה הנפשית, ודיווחו על יותר רגשות חיוביים משליליים. נתוני המחקר הושוו לנתונים ממחקרים שנערכו בשנים האחרונות בישראל בקרב מתבגרים. נראה כי ישנה מגמה המצביעה על פגיעה מובנת אך מתונה ברווחה הנפשית לנוכח הסגר וההשלכות החברתיות-כלכליות שלו. כמו כן, נבדק האם הערכים השתנו בזמן המשבר.

במחקר נמצאו כמה דברים מעניינים:

- מתבגרים שדיווחו על פחד וחרדה גבוהים החשיבו יותר ערכי ביטחון כמו סדר וארגון מאשר מתבגרים שדיווחו על פחד וחרדה נמוכים. לעומתם, מי שדיווחו שהם לא מפחדים, החשיבו יותר ערכים כמו שינוי, חידוש והרפתקה מאשר מתבגרים שדיווחו על פחד רב.
- בני נוער ששהו בבידוד (או שמישהו קרוב להם שהה בבידוד) דיווחו על רצון בשינויים ובהרפתקאות ופחות דיווחו על רצון בערכים של ביטחון וסדר.

לסיכום, ייתכן כי המשבר יצר הסתגלות ערכית כך שמי שחש חרד יותר, דיווח על מוטיבציה גבוהה להיצמד להנחיות וארגון את המטרות המנחות שלו בהתאם. יחד עם זאת, מי שנחשף להגבלת החופש חש צורך עז יותר בחופש, ודיווח על מוטיבציה נמוכה יותר להיצמד להנחיות. צריך להמשיך לבחון האם האירוע יכול להשפיע על הצעירים בחברה ועל החברה כולה. ממחקרים שנעשו בעבר על זמני משבר נמצא שיתכנו השפעות ארוכות טווח והחברה שבתוכה צמחו המתבגרים עיצבה את מי שהם היו לשנים אחר כך.

ד"ר מיה בניש-וייסמן – אוניברסיטת חיפה, חברת ועדת המומחים: חינוך לערכים בתקופת משבר

הקורונה: מותרות או הכרח?

ההרצאה נחלקה לשני חלקים. חלקה הראשון התבסס על חוויות מהשטח של סטודנטיות ורכזות מהפרקטיקום של ייעוץ חינוכי, וכן על דוח שכתבו ראשי התוכניות לייעוץ חינוכי במוסדות ההשכלה הגבוהה בנושא ייעוץ בתקופת הקורונה. חלקה השני של ההרצאה התבסס על ידע מתחום שינוי ערכים בתקופת משבר וכן שינוי ערכים בגיל ההתבגרות.

בתקופת המשבר ראינו קשיים בריכוז ובהתמקדות. המשבר החרף בעיות קודמות שעמן התמודדו תלמידים, ויצר בעיות חדשות. אשר לתא המשפחתי – הנוכחות של תלמידים עם בני המשפחה באותו הבית יצרה בחלק מהמקרים הזדמנויות לקשר, אבל במקרים אחרים הדבר הוסיף לקושי ויצר סיר לחץ משפחתי. משבר קורונה גרם למשפחות ולתלמידים רבים להתכנס לצרכים בסיסיים. דוגמה לכך היא פריחה גדולה של תחום הבישול, המשקף את המימוש של הצרכים הבסיסיים על פי תיאוריית הצרכים של מסלאו. במערכת החינוך אפשר גם לראות התכנסות לצרכים הבסיסיים של המערכת – כמו התמקדות בפדגוגיה על חשבון טיפוח אישי וערכי – מתוך תפיסה שאם כבר לומדים, אז כדאי "ללמוד חומר" ולא להתמקד בנושאים כמו ערכים.

ד"ר בניש וייסמן קראה לאתגר במיוחד את הגישה האחרונה הדוגלת בהתמקדות בפדגוגיה. דווקא בתקופת משבר טיפוח רגשי וחינוך לערכים הוא חשוב מאוד. ראשי התוכניות לייעוץ חינוכי קראו לשים דגש על הפן הרגשי בחינוך מתוך תפיסה שתלמידים החשים חרדה אינם פנויים ללמידה. נושא נוסף הוא הדגש המושם בתקופת המשבר על ערכים הממוקדים בעצמי, כמו תחושת ביטחון. ראשי התוכנית לייעוץ חינוכי מציעים דווקא להתמקד בערכים הממוקדים באחר, במיוחד אצל תלמידים בגיל ההתבגרות. זו יכולה להיות הזדמנות לשינוי ערכי, למשל בעידוד יוזמות של אנשים צעירים, סטודנטים ומתבגרים. במערכת החינוך יכולים לתמוך ולעודד את הדברים האלו.

דברי סיכום ודיון, פרופ' חנן אלכסנדר – אוניברסיטת חיפה, יו"ר ועדת המומחים

כמה תמות ותובנות עלו מתוך ההרצאות:

1. מחקר לא קובע מדיניות. כל המחקרים ששמענו הם מחקרים שאמורים לעצב את המדיניות, אבל בסופו של יום מקבלי ההחלטות עושים אינטגרציה של הרעיונות ועל פיה מקבלים החלטות.
2. בעידן של פוסט־אמת יש אמת מדעית שחייבים להתמודד איתה, ללא קשר לאידיאולוגיה הפוליטית. הערך של כבוד לאמת, ערך אשר ירד בשנים האחרונות בגלל תפיסת היחסיות, חוזר ועולה שוב ושוב בהרצאות.
3. חשוב להתייחס לשפה ולשכנוע לעומת כפייה ואינדוקטרינציה.
4. יש חשיבות לנרטיב הפוליטי, הקהילתי והקבוצתי. הנרטיב צריך להיות קוהרנטי ועם משמעות משותפת ששמה את כולנו בתוך אותה סירה, ללא קשר לדעות הפוליטיות שלנו. המשבר הוכיח לנו שכל העולם היה צריך להתמודד עם אותם האתגרים.
5. המשבר הנכיח גם שסעים חברתיים – בין החרדים והחילוניים, ובין כלל האוכלוסייה לקבוצות מוחלשות. כמו כן המשבר הציף את הצורך לתת מענה מותאם לכל קבוצה. לקבוצות המוחלשות אין מספיק כלים להתמודד עם המשבר וקשה להן אפילו להתחבר לנרטיב הלאומי בנושא. על משרד החינוך לתת מענה מותאם לאותן האוכלוסיות.
6. אתגרי ההוראה המקוונת – ההוראה המקוונת סיפקה לנו אפשרות להתמודד במידה לא קטנה עם המשבר. אפשר להשתמש באמצעים מקוונים כדי ליצור חוויה משותפת, להבנות יחד חוויה קהילתית, להבנות את הידע ביחד ולהבנות תפיסה ערכית.
7. איזון בין לימוד תכנים פדגוגיים לבין התייחסות למצב הרגשי. חשוב להתייחס לא רק לתכנים הפדגוגיים אלא גם למצב הרגשי של התלמידים, כי החוסן הנפשי מאפשר להם להתמודד ולהיות פנויים ללמידה.

אנחנו בוועדה כבר מתמודדים עם חלק מהנושאים שעלו כאן היום, תודה על השותפות לדרך.